

ПАРИЧНАТА ОБМЯНА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1947 г. – ФОРМА НА ФИНАНСОВА РЕПРЕСИЯ

Даниел Вачков

THE CHANGEOVER IN BULGARIA IN 1947 AS A FORM OF FINANCIAL REPRESSION

Daniel Vachkov

Abstract

The paper will examine the development of the financial crisis in Bulgaria during the period 1944-1947, caused by the enormous state expenditure, connected with the participation of Bulgaria in the final stage of World War II and the costs of the Soviet army in the country. In order to cope with the huge increase of money put in circulation and the increasing inflation, the Fatherland Front Government launches exchange of money. It is done in an extremely brutal way and the result is liquidation of great amount of the savings of the population. The money exchange has severe consequences both for the financial status of the Bulgarian citizens and for the entire development of the political and economic situation in the country.

Key words: *Truce agreement, inflation, budget deficit, money exchange, Bulgarian-Soviet trade relations*

Управлението на държавните финанси, несъмнено, е от най-значимите, а в определен смисъл и от най-сложните материи, с които трябва да се справя всяка една власт. От умението да се решават възникналите финансови проблеми и да се предприемат мерки за осигуряване на стабилното им развитие може да се съди не само за управленческия капацитет на дадено правителство и в по-дълбок смисъл да се оценява цялостното му отношение към властта и чувството му за отговорност пред обществото, а с оглед на дългосроч-

ността на последиците на финансовата политика и пред идните поколения.

В тази връзка паричната обмяна, извършена в България през март 1947 г., не е просто някакъв щрих от съвременната ни финансова история, тя е много показателен пример за иманентната същност на установяващия се в България тоталитарен режим и за начина, по който в бъдеще ще се упражнява властта в страната и по който ще се решават проблеми от всякакво естество.

Все още в българската историография не е направено цялостно изследване на финансовата политика на комунистическата власт в първите години на нейното управление, когато чрез различни механизми, включително и монетарни, управляващите предприемат поход към установяване на пълен контрол над икономиката и обществото. Разбира се, до падането на режима в края на 1989 г. тоталната партийна забрана да се анализира адекватно нейната икономическа политика не позволява тази и без друго много болезнена тема дори и съвсем бегло да се повдигне¹. Още повече че наред с финансовите аспекти на проблема, тя неизбежно би хвърлила една съвсем друга светлина на въпроса за ролята на съветските войски в България – т.е. би атакувала един от фундаменталните митове, на които се опира комунистическият режим – за братската и безкористна помощ на Съветския съюз. По тези причини максималният праг, до който достигнаха някои изследвания от онази епоха, беше да се осчетоводят огромните разходи, направени от България във връзка с участието ѝ в заключителната фаза на Втората световна война, без обаче по някакъв начин да се анализира въздействието им върху цялостното икономическо, финансово и социално развитие на страната². В действителност не само не се разрешаваше изследването на подобни проблеми, но не се допускаше употребата на термини инфлация, девалвация на лева, ръст на цените, когато ставаше дума за социалистическия период.

След 1989 г. както всички страни на комунистическото минало и икономическите теми бяха подложени в някаква степен на критична преоценка, но в този процес, като че ли именно финансовите проблеми останаха на малко по-заден план и едва през последните 5 години се появиха няколко монографични изследвания, посветени специално на тях³.

В краткия обем на едно 15 минутно експозе, разбира се, не е възможно да се представи в цялост и в дълбочина състоянието на държавните финанси в България от края на Втората световната война и първите години непосредствено след нея и провежданата от отечественофронтовското правителство финансова политика. Затова акцентът ще бъде сложен само върху един елемент на тази политика – паричната обмяна от март 1947 г., като се очертаят по-важните икономически, но също и социални и политически последици от нея.

Един от най-сериозните проблеми, пред които е изправен завзелият на 9 септември 1944 г. властта режим е бързо развиващата се инфлация в страната. Процесът на обезценяване на лева, започнал още в началото на войната, сега от есента на 1944 г. придобива все по-застрашителни за икономиката и за обществото размери. В това отношение най-съществена роля продължават да играят външните фактори и по-специално включването на България в активни бойни действия и изпълнението на Съглашението за примирието, подписано на 28 октомври в Москва. Само за броени седмици неимоверно много нарастват разходите на държавата както за българската армия, предприела мощна офанзива на територията на Македония и Сърбия, така и за издръжка на многочислените съветски войски, намиращи се в България⁴. След края на войната в Европа от май 1945 г. въпреки надеждите на правителството и лично на министър-председателя К. Георгиев не настъпват никакви облекчения на държавните плащания към командването на съветските войски в България. Вследствие предимно на изпълнението на тези ангажименти се формира колосален бюджетен дефицит, който не може да бъде покрит по никакъв начин освен чрез отпускане на кредити от БНБ, т.е. чрез увеличаване на паричната маса в обръщение, нямаща необходимото стоково и метално покритие. Въпреки действието на купонната система и мерките, целящи регулирането на цените, скъпотията бързо расте. Според официалните данни индексът на цените през 1945 г. спрямо 1939 г. показва нарастване близо 6 пъти, като за повечето дефицитни стоки, които могат да се намерят единствено на черния пазар, покачването е 12 пъти⁵. В сравнение с тези цифри ръстът на доходите значително изостава. Пак според официалната статистика увеличението там е около три пъти спрямо 1939 г., което говори за чувствително обедняване на населението.

За развихрящата се в страната инфлация силно въздействие оказват и вътрешните фактори, като дълбокия срив на производството и търговията от 1944 г. нататък. През 1945 г. произведеният вътрешен продукт формира едва половината от този през 1943 г. – също военна година, в която започва големият обрат по фронтовете. Недостигът на суровини и капитали, ангажирането на значителна част от трудовите ресурси в армията формират обективния фонд от причини за развиващата се остра криза. Към тях обаче трябва да се добави и въздействието на предприетите от новата власт мерки – крайно високо данъчно облагане на частните предприятия и силния политически и психологически натиск над стопанските среди, политика, която по никакъв начин не съдейства за възстановяване на икономиката и финансовата стабилност. Неравностойните търговски отношения със Съветския съюз, изразяващи се най-общо казано в двойно по-големия български износ срещу съветски внос, и най-вече в изключително силно завишения курс на рублата, допълнително изострят дефицита на стоки в България и тласкат цените нагоре.

Но управляващите в София нямат нито капацитета, нито смелостта да потърсят изход от създалата се тежка финансова ситуация, тъй като това би изисквало да предприемат както адекватни икономически действия, така и да се противопоставят на външната принуда, идваща от Москва или пък да се потърси помощ от Запад. Реагира се в характерния за режима стил, като се забранява публичното обсъждане на проблема. И най-малката проява на недоволство от съществуващата обстановка се оценява от властта като опозиционна дейност и като опит за саботиране мероприятията на народната власт, което обикновено е последвано и от съответните репресии. Показателен е случаят с професор Асен Христофоров, симпатизант на режима, член на „Звено”, партия, водеща се партньор в управляващата коалиция. Само затова, че през март 1946 г., когато изнася пред икономическото дружество лекция, която малко по-късно и публикува в списанието си, той изказва макар и много сдържана критика срещу финансовата политика на правителството и си позволява да отбележи факта, че издръжката на съветските окупационни войски струва много повече от подкрепата за Германия до 1944 г., е причина много скоро да се сложи край на академичната му кариера, а в неда-

лечно бъдеще да се стигне и до ада на следствения арест и лагера в Белене⁶. Конкретният пример с разправата с проф. Христофоров много красноречиво показва, че новата власт не се нуждае от задълбочени научни анализи за решаването на икономическите проблеми, а ще използва свои методи за справяне с кризата.

И така, за да избегне очертаващия се пълен срив на държавните финанси, режимът прибегват до предприемането на драстични мерки, които нито едно българско правителство до този момент не се е решавало да проведе. Идеята е рязко да се ограничи размерът на банкното обръщение, като по този начин се овладее инфлационната спирала и се създадат условия за облекчаване на вътрешния държавен дълг. Всичко това трябва да се осъществи обаче изцяло за сметка на левовите ресурси на населението.

След като е подписан мирният договор правителството вече се чувства с развързани ръце, за да започне провеждането на радикалната си парична политика. При спазването на пълна тайна се подготвя обмяна на банкнотите в обръщение, като не се прибегва към деноминация, т.е. стойността на парите се запазва, а само се изземват старите купюри. От 10 до 16 март 1947 г. са изтеглени от обръщение банкнотите от всички емисии от по 200, 250, 500, 1 000 и 5 000 лева и всички 3% държавни съкровищни бонове. Условията, при които се извършва обмяната, са изключително тежки за гражданите. От представените стари банкноти и съкровищни бонове са обменени само по 2 000 лева на човек (това е нищожно малка сума – не повече от 4 долара – б.м. Д.В.), а останалите пари минават на блокиран влог на обменителя⁷, след което блокираните влогове се облагат по специално приетия за случая Закон за данък върху имуществата. Въведените по него данъчни ставки предвиждат на практика изземване от държавата на значителна част от парите на населението. Сумите до 15 000 лв. са необлагаеми, а над този размер бързо започват да нарастват данъчните проценти. Така например влоговете над 200 000 лева (около 400 долара) се облагат с 25% данък, а над 2 млн. вече със 70%⁸.

Резултатите от финансовата операция са, че насилствено са събрани в банките голяма част от паричните наличности на населението, извадени са от употреба съкровищните бонове, които преди това поради значителния си обем са използвани като платежно

средство и силно е ограничена банкнотната маса, намираща се в обръщение. За мащабите на извършеното ликвидирание на паричните ресурси на общество говорят официалните данни на БНБ. Преди обмяната в обръщение и в банките е имало 39 млрд. лева в банкноти и 31 млрд. лева в 3% съкровищни бонове. От общо 70 млрд. лв. от населението и държавните и частните предприятия са иззети 69 млрд. лв. След обмяната цялото парично обръщение е сведено до 21 млрд. лв., включващо само новите банкноти. Тежестите на обмяната са поети главно от обикновените граждани, като само от тях са събрани принудително над 49,5 млрд. лв.⁹ Главният ефект от правителствената политика е създаване на условия за стабилизиране на финансите с цената на жестоко ликвидирание на спестяванията на населението и рязко свиване на покупателната му способност.

Срещу начина, по който е осъществената обмяната, остър протест изразяват западните дипломати, намиращи се в България, шокирани от поредната правителствена инициатива. В дипломатическите преписки са изнесени много случаи, когато български граждани се обръщат за помощ към чуждите мисии с цел да спасят поне част от спестяванията си, с надеждата че на чужденците ще бъде разрешено да обменят по-големи суми от предвидените в наредбата. Но в дните на обмяната достъпът до посолствата е строго охраняван и не са редки случаите, когато дори в присъствието на дипломати много грубо милицията се е нахвърля на всеки, който се опитва да установи контакт с тях. Заради това брутално поведение официално изказват своето недоволство не само представителите на западните мисии, но и на република Чехословакия. Фактът, че единствен защитник на елементарните граждански права в България се превръщат чуждите поданици, е красноречиво доказателство, че към март 1947 г. българското общество вече е напълно лишено от всякаква възможност да реагира срещу репресивната държавна политика и е поставено в състояние на пълно подчинение.

БЕЛЕЖКИ

¹ Проблемите на финансовата политика на комунистическия режим не се разглеждат дори във фундаментални изследвания, каквито са Стопан-

ска история на България 681–1981. С., 1981 г. и История на финансовата и кредитната система на България. Т. 1–3. Варна, 1983.

² **Исусов, М.** Стопанските разходи на България в Отечествена война – Исторически преглед, 1969, кн.1.

³ **Вачков, Д., М. Иванов.** Българският външен дълг 1944–1989. Банкрутът на комунистическата икономика. С., 2008; **Аврамов, Р.** Пари и де/стабилизация в България 1948–1989 г. С., 2008.

⁴ **Vatchkov, Daniel.** Determination des clause financieres et economiques du Traite de paix de Paris avec la Bulgarie du 1947 et ses consequences pour l'economie bulgare de l'apres guerre – Bulgarian historical review, 2003, 3–4, p. 88–91.

⁵ **Вачков, Д., М. Иванов.** Цит. съч., с. 30.

⁶ **Аврамов, Р.** Двумерният талант (въспителна студия) – В: Асен Христофоров. Избрани произведения и документи. С., 2010, с. 35–36.

⁷ ЦДА, ф.132, оп.3, а.е.11, л.14.

⁸ Държавен вестник, бр. 80, 8 април 1947, с. 4.

⁹ ЦДА, ф.132, оп.3, а.е.11, л.15.

ЛИТЕРАТУРА

Архивни източници

Централен държавен архив (ЦДА), ф. 132.

Публикации

Аврамов, Р. Пари и де/стабилизация в България 1948–1989 г. С., 2008.

Аврамов, Р. Двумерният талант (въспителна студия) – В: Асен Христофоров. Избрани произведения и документи. С., 2010.

Вачков, Д., М. Иванов. Българският външен дълг 1944–1989. Банкрутът на комунистическата икономика. С., 2008.

История на финансовата и кредитната система на България. Т. 1–3. Варна, 1983.

Исусов, М. Стопанските разходи на България в Отечествена война – Исторически преглед, 1969, кн.1.

Стопанска история на България 681–1981. С., 1981.

Vatchkov, D. Determination des clause financieres et economiques du Traite de paix de Paris avec la Bulgarie du 1947 et ses consequences pour l'economie bulgare de l'apres guerre – Bulgarian historical review, 2003.